

'Kroniek'

*Mededelingen
Oudheidkundige Kring
Voorst*

*27e jaargang nr. 3
2004*

Oudheidkundige Kring Voorst
(opgericht 18 december 1975)

Dagelijks bestuur

Voorzitter:

G.J. Oolman, Oolmansweg 5, 7384 ST Wilp, tel. (055) 323 12 44

Secretaris:

J.A. Roosenschoon, Rozendaalseweg 11, 7396 BB Terwolde, tel. (0571) 29 17 41

Penningmeester/ledenadministratie:

M. Niemeijer, Schoolstraat 31, 7383 CC Voorst, tel. (0575) 50 14 99

Leden:

R. Egberts, Meermuidenseweg 23, 7391 TE Twello, tel. (0571) 27 44 49

J. Groenberg, Hietweideweg 30, 7391 XX Twello, tel. (0571) 27 60 37

Mr. J.H. Hermsen, Rozenhoflaan 10, 7201 AV Zutphen, tel. (0575) 51 52 48

G.B.J. Reinders, Wijkseweg 32a, 7396 BD Terwolde, tel. (0571) 27 43 32

De contributie bedraagt € 14,- per persoon. Voor gehuwden of samenwonenden op hetzelfde post-adres € 16,50. Gironummer 16 64 122. Rabobank, rekeningnummer 36.28.09.267.

Voor het aan- en afmelden van het lidmaatschap en het doorgeven van adreswijzigingen kunt u contact opnemen met de penningmeester (zie boven).

Kroniek

Kroniek is het mededelingenblad van de Oudheidkundige Kring Voorst en verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan de leden van de Oudheidkundige Kring Voorst en is in beperkte aantallen à € 3,00 te koop bij het VVV-kantoor in Twello en boekhandel Oonk in Twello. Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de redactie en de auteurs.

Redactie-adres: H. Kleinjan, Langestraat 51, 7419 AR Deventer, tel. (0570) 641 648,
e-mail: "kroniek@email.com".

Werkruimte Oudheidkundige Kring Voorst

Stationsstraat 59a

7391 EJ Twello

tel. (0571) 27 70 90

Geopend op dinsdag en woensdag van 9.00 tot 16.00 uur en op donderdagavond van 19.00 tot 21.00 uur.

ISSN 1384-8682

Kroniek

Oktober 2004, 27e jaargang nr. 3

Inhoud

	Blz.
Van de redactie	2
Van de bestuurstafel	J. Roosenschoon 2
Historie Voorster gemeentehuis in boekvorm	G. Groenewold 3
Berichten uit het gemeentearchief	A. Geerts 6
Verdedigingswerken langs de IJssel	J. Lubberts 8
Excursie IJssellinie	R. Egberts 14
Foto-expositie Wilpse Klei 2005	B. ten Bosch 16
Gevelstenen en -versieringen: het huis Ekeby in Voorst	E. Stol 17
De Fransenburg te Nijbroek	J. Groenberg 19
Landbouw en landschap	H. Kleinjan 24
Uit de bladen	J. Roosenschoon 31

Foto omslag:

Op de plek waar nu restaurant "Diekhuus" staat, stond vroeger fort "De Morgenster" en later herberg-boerderij "de Volle Hand" (zie het artikel 'Verdedigingswerken langs de IJssel' op pagina 8 en verder). De kleine groepjes bomen op de dijk zijn kenmerkend voor het IJsellandschap (zie het artikel 'Landbouw en landschap' vanaf pagina 24).

Tenzij anders vermeld komen alle foto's in deze Kroniek uit de collectie van de O.K.V.

***De Kroniek verschijnt vier keer per jaar:
in de maanden maart, juni, september en december.***

***Uiterste inleverdatum kopij voor de volgende Kroniek:
1 november 2004***

Van de redactie

De zomer is weer achter de rug en velen verplaatsen hun activiteiten weer naar binnen. Met een goed boek op de bank, of met een nieuwe Kroniek natuurlijk.

Deze uitgave staat vooral in het teken van het landschap. Twee langere artikelen gaan hierover. Eén over de gevolgen die landbouwactiviteiten door de eeuwen gehad op het landschap, en één over de verdedigingswerken die in het verleden met name langs de IJssel aangelegd zijn.

Van de bestuurstafel

De eerste na-zomerse activiteiten hebben we alweer achter de rug.

Op 28 augustus waren zo'n 40 belangstellenden mee met de *excursie naar De Haere*, waar de bunkers van de IJssellinie bezocht werden. Een zeer geslaagde activiteit.

Daarna stond de vereniging tijdens de *Klompenweek* weer met een kraam in Twello. Bij toerbeurt heeft een trouwe groep vrijwilligers drie dagen de kraam bemand. Er is informatie gegeven, er zijn boekjes verkocht, er zijn nieuwe leden ingeschreven en er is vooral ook gezellig gekletst met de passanten.

Op *Open Monumentendag*, 11 september, hield bestuurslid Hans Hermsen een lezing over verdedigingswerken, bij De Adelaar in Voorst. Daarna konden belangstellenden meedoen met een fietsroute.

Op laatstgenoemd artikel sluit het verslag van Ruud Egberts van de excursie naar de IJssellinie-bunkers op landgoed "De Haere" mooi aan; ook de aankondiging van de oorlogsfoto-expositie van volgend voorjaar houdt hiermee verband. Bertus ten Bosch licht alvast een tipje van de sluier op.

Met deze en de andere verhalen wenst de redactie u weer veel leesplezier.

door J. Roosenschoon

Het bestuur is na de zomer ook weer bij elkaar geweest. Het zoeken naar een *nieuwe voorzitter* lijkt te gaan lukken. Een serieuze kandidaat gaat de komende tijd een paar keer met het bestuur meelopen. Ook voor het penningmeesterschap hebben we een belangstellende. U hoort er meer van. Ons *erelid Livius Sevenster* is lange tijd in het ziekenhuis geweest. Hij is gelukkig inmiddels weer thuis. We wensen hem vanaf deze plaats beterschap toe.

Het bestuur heeft bij de gemeente aandacht gevraagd voor het *sluisje van de polder Nijbroek* aan de Kadijk. Het sluisje, een bijzonder stukje van de geschiedenis van de Nijbroekse polder, verkeert in slechte staat. Het is de moeite waard hier aandacht aan te besteden, bijv. door het op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen.

Kroniek 2004-3

Wat nieuws uit de werkgroepen: De groep die *het RABO-boek* samenstelt, werkt gestaag door. Elke donderdag zijn ze actief en vaak ook nog op andere dagen. Het is een heel werk om 100 jaar RABO-geschiedenis op een prettige manier in een boek te verwerken.

Gerrit Reinders vraagt nogmaals de aandacht. Hij is namelijk op te roepen om *foto's* te maken van plekken met gebouwen,

wegen of natuur die op de nominatie staan te verdwijnen of te veranderen. Tot nu toe wordt hij veel te weinig gebeld. Dat is jammer, want er gebeurt in de gemeente genoeg en . . . de geschiedenis van morgen wordt immers vandaag gemaakt. Dus, aarzel niet als er bij u in de buurt iets gaat verdwijnen: bel Gerrit Reinders. Zijn telefoonnummer staat op de binnenzijde van de omslag.

Historie Voorster gemeentehuis in boekvorm

door G. Groenewold

In de werkruimte van de Oudheidkundige Kring Voorst aan de Stationsstraat te Twello overhandigde Arjo Fransen, oud archiefmedewerker van de gemeente Voorst, onlangs het door hem geschreven boek "Van Kruisvoorde naar voetbalveld" aan de voorzitter van de OKV Jan Oolman. Die overhandigde het op zijn beurt aan de bibliothecaris van de vereniging Jan Lubberts.

Het boek, dat 44 pagina's telt, vormt een waardevolle aanvulling voor de bibliotheek van de Oudheidkundige Kring, die zich bevindt in de openbare bezoekersruimte van de OKV. Het is daar voor iedereen in te zien.

In het boek komt de ontwikkeling van ruim twee eeuwen bestuurlijk centrum gemeente Voorst aan de orde. Het is als niet-commerciële uitgave op verzoek van het Voorster gemeentebestuur samengesteld waar-

door het vooralsnog niet in de boekhandel verkrijgbaar is.

Het feit dat de Oudheidkundige Kring Voorst door de beschikbaarstelling van his-

Nadat OKV-voorzitter Jan Oolman (rechts) het boek in ontvangst had genomen van Arjo Fransen (midden) overhandigde hij het aan OKV-bibliothecaris Jan Lubberts.

Kroniek 2004-3

torisch fotomateriaal medesamensteller is, werd aanleiding voor overhandiging van een exemplaar.

Bestuur

“Van Kruisvoorde naar voetbalveld” is samengesteld aan de hand van geordende historische informatie die door Fransen tijdens zijn 35-jarig dienstverband bij de ge-

meente Voorst is verzameld. De inhoud heeft betrekking op het gemeentelijke bestuur en bestrijkt de volledige periode vanaf de Franse tijd tot en met de huidige tijd, het begin van de 21e eeuw. Met name wordt beschreven de geschiedenis van de diverse onderkomens van zowel het gemeentebestuur als van het ambtelijk apparaat.

Gemeentepersoneel verhuist het nodige papierwerk in 1942. Op de trap van het oude gemeentehuis (nu H.W. Iordensweg 1) staat een aantal medewerkers van wie niet alle namen bekend zijn: Nieuwenhuis, Diderik ..., Lina ..., Beumer, Nieuwenhuis?, De Bruyn en Köster.

Ook is bij het bronnenonderzoek gebruik gemaakt van krantenartikelen waaruit naast historische ook anekdotische details naar voren komen.

Behalve de beschrijving van de bijzondere omstandigheden waaronder gemeentebestuurders en ambtenaren tijdens de bezettingsjaren 1940-1945 hun werkzaamheden verrichtten, wordt aandacht geschonken aan de moeilijke naoorlogse ja-

ren toen herstel van oorlogsschade om voorrang vroeg.

In het begin van de 19e eeuw was de gemeentesecretarie ondergebracht in een herberg, wat wel vaker voorkwam op het platteland. Dat in de tweede helft van de 20e eeuw een dokterswoning en de voormalige pastorie van de dorpskerk tijdelijk onderdak boden aan ambtenaren, geeft het verhaal een bijzonder cachet. Die pastorie

Een foto die om meerdere redenen bij dit artikel past. Het huidige gemeentehuis werd gebouwd op een voetbalveld. Voorster gemeenteambtenaren speelden regelmatig een voetbalwedstrijd. Op deze elftalfoto uit 1967 staat geheel links Arjo Fransen, schrijver van het boek. Verder op de foto: staand v.l.n.r. Wissink, Dijkhuis (chef Financiën), H. de Groot (Sociale Zaken), Van der Woude, H. Walgien (sociaal consulent), H. Peters (Sociale Zaken); geknield v.l.n.r. P. Bootsma, R. van Urk, Zeilstra (bode) en J. Wessels. Foto Evert van de Worp.

werd vervolgens onder nooit opgehelderde omstandigheden volledig door brand verwoest.

De veranderde werkomstandigheden in de 21e eeuw komen aan het slot van het boek aan de orde.

Het tegenwoordige gemeentehuis aan de H.W. Iordensweg in Twello werd in de jaren 1981 en 1982 gebouwd op het terrein dat toentertijd in gebruik was door de plaatselijke voetbalvereniging Avanti. Het ontwerp van het gemeentehuis is van de Rotterdamse architect Jacob Berend Bakema. Hij genoot landelijke bekendheid met zijn ontwerp van de Rotterdamse Lijnbaan, symbool van de herbouw van de tij-

dens de Tweede Wereldoorlog verwoeste havenstad.

De titel van het boek is ontleend aan de bestuursperiode die begon in de Twellose buitenplaats Kruisvoorde, gelegen aan de noordkant van het dorp. De bouw van het gemeentehuis op het voormalige voetbalterrein vormde de uiteindelijke bekroning. De nieuwbouw enige jaren daarna van een gecombineerde gemeentewerf en brandweergarage aan de Jupiter in Twello, maakte de gemeentelijke huisvesting compleet. Fransen beschrijft de Voorster situatie; toch is het ook voor niet-ingezetenen van Voorst interessant daar de omstandigheden tevens worden belicht tegen de achtergrond van de wisselende landelijke situatie.

Berichten uit het gemeentearchief

door A. Geerts

Jaren geleden was er op de VPRO-televisie een programma dat 'Berichten uit de samenleving' heette. Ik vond dat altijd een mooie naam (en een interessant programma) en ik ben zo vrij mij deze naam in een aangepaste vorm toe te eigenen voor een rubriekje over het gemeentearchief in de Kroniek.

Sinds mijn vorige stukje in de Kroniek is er van alles gebeurd in het archief.

De studiezaal verhuisde naar een grotere kamer in het gemeentehuis. Elke maandag is deze voor het publiek geopend van 9.00 tot 17.00 uur. U kunt dan onderzoek doen in de oude archieven en collecties van de

gemeente Voorst en in de archieven van andere instellingen uit de gemeente. Meneer Jan Lubberts van de OKV en ik zijn 's maandags aanwezig om u de helpende hand te bieden bij uw zoektocht.

Veel bezoekers zijn geïnteresseerd in hun eigen familiegeschiedenis en in het gemeentearchief vinden zij verschillende bronnen, die zij kunnen raadplegen.

Het bevolkingsregister van de gemeente Voorst en de registers van de Burgerlijke Stand zijn op microfiche beschikbaar en ook andere bronnen kunnen benut worden om de familiegeschiedenis te reconstrueren.

Veel mensen stellen ook belang in de ge-

schiedenis van hun huis of hun buurt of, wat het afgelopen jaar veel voorkwam, in de geschiedenis van hun oude school. De reüniecommissies van de Wiekslag, de Gietelse school, de school in Wilp-Achterhoek, allemaal kwamen ze naar het gemeentearchief voor berichten uit het verleden. Het resulteerde in veel gevallen in mooie boekjes.

Maar er is meer te ontdekken. In het archief wordt de neerslag van het verleden bewaard. Dat verleden hoeft niet altijd het verre verleden te zijn. Hoewel de oudste stukken uit het archief van de gemeente uit de 17e eeuw dateren, zijn ook de dossiers uit de zeventiger jaren van de vorige eeuw reeds openbaar. Alleen voor archiefstukken die privacygevoelige informatie bevatten, wordt de openbaarheid beperkt.

Ik kan me verschillende leuke onderzoeken in dit nabije verleden voorstellen. Jammer genoeg ontbreekt het mij aan tijd, maar misschien hebt u die wel?

Zoals gezegd worden er naast de archieven van de gemeente en van gemeentelijke instellingen ook particuliere archieven in het gemeentearchief bewaard. De meeste kerken b.v. hebben hun oude archief in beheer overgedragen aan het gemeentearchief. Ook andere organisaties en instellingen besluiten hun oude archief in bruikleen te geven of te schenken. Men is er zo verzekerd van dat het archief niet verloren

gaat en dat dit cultureel erfgoed bewaard blijft voor toekomstige generaties. Binnenkort draagt het bestuur van de sportvereniging V en K haar oude archief in eigendom over aan het gemeentearchief.

Zoals u zich misschien nog kunt herinneren organiseerden OKV en gemeentearchief afgelopen winter een tentoonstelling van kaartmateriaal en foto's in het gemeentehuis. Er was veel belangstelling voor deze expositie (de tentoonstellingsgidsjes waren niet aan te slepen) en een dergelijk samenwerkingsproject lijkt zeker voor herhaling vatbaar.

Momenteel gaat echter alle aandacht uit naar de ontwikkeling van een website.

Wat er allemaal te vinden is in het gemeentearchief zal over niet al te lange tijd (ik houd veiligheidshalve een slag om de arm) op het internet te raadplegen zijn.

Op de site zullen in eerste instantie de openingstijden e.d. vermeld worden en zal het archievenoverzicht aangeboden worden. Ook de indices op het bevolkingsregister zullen te raadplegen zijn. Thuis kan dan al bekeken worden of een bezoek aan het gemeentearchief zinvol is. Het is de bedoeling dat langzamerhand meer informatie te vinden zal zijn op de site.

Zo, u bent weer enigszins op de hoogte van de activiteiten in het gemeentearchief. Ik nodig u van harte uit voor een bezoek.

Verdedigingswerken langs de IJssel

door J. Lubberts

Open Monumentendag op 11 september dit jaar stond in het teken van verdedigingswerken. In de gemeente Voorst denken we dan vooral aan de verdedigingswerken langs de IJssel. De IJssel was – zeker in vroegere jaren – een belangrijke barrière tussen strijdende partijen. Wie versterkingen langs de IJssel in handen had, kon het een oprukkende tegenstander dus bijzonder lastig maken.

Reeds in een vroeg stadium waren er schermutselingen aan de IJssel. Het verhaal gaat dat Lebuïnus met zijn assistent Marchelmus, die later in Twente predikte, in Wilp een oratorium of bedehuis stichtte. Waarschijnlijk werd dit bedehuis evenals de in Deventer gestichtte Lebuïnuskerk door de Saksen verwoest. De kerk van Wilp staat vermoedelijk op dezelfde plaats waar Lebuïnus zijn oratorium stichtte en kreeg daarom de naam Lebuïnuskerk.

Graven en hertogen van Gelre

De volgende oorlogshandelingen die zich in deze streek afspeelden vonden plaats tijdens de heerschappij van de graven en hertogen van Gelre. Nadat zij ook in bezit waren gekomen van de Veluwe en graafschap Zutphen, kregen ze veel macht en aanzien. De bisschop van Utrecht, die de macht over de Veluwe verloor, liet het er niet bij zitten. Het gevolg was een groot aantal krijgshandelingen tussen de bisschop van Utrecht en de machthebbers van Gelre. De zich als stadstaten ontwikkelende steden langs de IJssel, zoals Deventer, bemoeiden zich er mee. Het belang van de

steden langs de IJssel was een vrije doorgang op de rivier ten behoeve van hun handel. De ene keer waren ze onderhandelaar bij conflicten, de andere keer strenden ze mee. Dus veel strijd rond Deventer. Tot na de Tachtigjarige Oorlog was de inname van steden van groot belang, omdat men dan ook het omliggende land beheerste. Bovendien had men dan, omdat de steden aan de rivier lagen, vrije doorvaart.

Tijdens een van de vele schermutselingen tussen de machthebbers van Gelre en de bisschoppen van Utrecht bouwde Karel van Egmond, Hertog van Gelre en graaf van Zutphen, twee dwangburchten. De ene was “de Altena”, in de volksmond “De kiek in de pot” genoemd. Deze stond bij de noordelijke toegang van de Bolwerkswede. De andere was “de Morgenster” en stond aan de Veluwse kant van de IJssel, bij de plaats waar een oude ijsselarm, die om de Worp liep, in de IJssel stroomde. De aanleiding hiertoe was gelegen in het feit dat de stad Deventer aan de Veluwse zijde van de IJssel een toren ter verdediging van de brug had gebouwd, genaamd Spijtenburg. Deze werd door de Hertog “nedergeborpen” en hij liet vervolgens de twee zwaar omwalde forten bouwen. “De Morgenster” stond op de plaats van de latere herberg-boerderij “de Volle Hand”, nu “Diekhuus” genaamd. In 1528 gingen “de Altena” en “de Morgenster” ten onder. Van de stenen bouwde men de Waag te Deventer. Na de dood van hertog Karel in 1538 schonk zijn opvolger hertog Willem van Kleef de restanten van “de Morgenster” aan de stad Zutphen. De

stadsmuur van Zutphen werd hiermee versterkt.

Naast de fortificaties waren versterkte adellijke huizen van belang bij al het strijdgewoel. Vanaf circa 1200 telde het huidige gebied van de gemeente Voorst een aantal versterkte huizen die geen bezit waren van de heren van Gelre; dit waren zogenoemde open huizen. Dat betekende dat zij in tijden van oorlog open gesteld moesten worden ten behoeve van het krijgsgesbeuren van de Gelderse machthebbers. Voorbeelden hiervan waren Sinderen en Huize Wilp. De Nijenbeek kwam in 1296 in bezit van de graaf van Gelre.

Tachtigjarige Oorlog

Sedert 1576, ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog, had de omgeving van Deventer ernstig te lijden van de in Deventer gelegerde Hoogduitsers. Deze troepen, onder commando van overste Polweiler, veroorzaakten veel schade en ellende op de Vel-

Op de plek waar nu restaurant “Diekhuus” staat, stond vroeger fort “De Morgenster” en later herberg-boerderij “de Volle Hand”.

uwe. Daarom werden troepen naar deze regio gestuurd onder leiding van hopman Wolter Hegheman. Hij werd omschreven als een “blixem van oorlogh, de vijanden door het bloot gerucht van zijn naem en aenkomst plagh te verwarren”. Bij verrassing nam hij Terwolde en Twello in en bracht de kerken en naaste omgeving in staat van verdediging. Gevechten waren er aan de lopende band. Hij veroverde de dijk en bouwde een grote schans op het kruispunt Wilpsedijk-Rijksstraatweg-Twelloseweg en één bij het huidige restaurant “Diekhuus”. Nadat de strijd in het voordeel van Hegheman was beslist is hier nog eenmaal een grote Spaanse legermacht geweest. Dit gebeurde in 1629 om Frederik Hendrik voor Den Bosch weg te lokken. Deze legermacht bouwde in Terwolde een groot legerkamp. Aan het eind van de 16e eeuw werden aan de Veluwse kant van de IJssel een aantal versterkingen gebouwd, de zogenoemde blokhuisen. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd de IJssel structureel als verdedigingslinie in gebruik genomen.

Franse tijd

Na de Tachtigjarige Oorlog werden er andere verdedigingswerken langs de IJssel gebouwd. Deze lagen bij plaatsen die voor militairen geschikt waren om de IJssel over te steken. Op grondgebied van de gemeente Voorst lagen drie redoutes bij Wilp, in de nabijheid van het Dommerholtsveer. Bij Wilp en Westerbeek was zo’n oversteekplaats. De Veluwe was moeilijk te veroveren via de Betuwe en het IJsselmeer. Na de Tachtigjarige Oorlog kwam de Franse tijd en daarmee weer veel strijd rond Deventer. De Franse troepen brachten niets

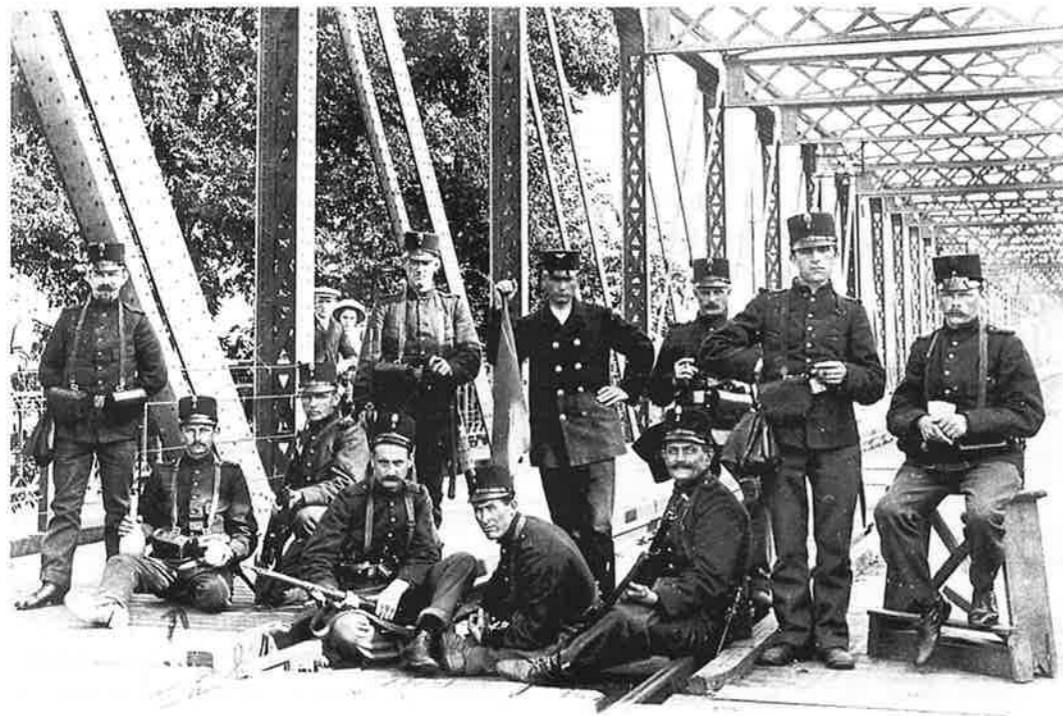
anders dan ellende voor de plaatselijke bevolking. Zij vorderden op grote schaal voedsel voor mens en dier. Ook moest er voor het Franse leger gewerkt worden. Veel werd ook door de soldaten geroofd. "De Ziele", herberg "de Dood" en herberg-boerderij "De Volle Hand" werden in brand gestoken. De kozakken brachten vervolgens bevrijding, maar ook zij teerden op de plaatselijke bevolking - evenals overigens Hollandse troepen en troepen gerecruiteerd uit de lokale bevolking. Bovendien hadden de Kozakken problemen met het mijn en dijn. De bevolking moest tevens verdedigingswerken aanleggen. Op 1 janu-

ari 1816 was deze ellende voorbij. Als aandenken staat op het landgoed "De Poll" een kozakkenhut.

Tweede Wereldoorlog

Na de Franse tijd was het een poosje stil aan de IJssel. In de Eerste Wereldoorlog bleef Nederland buiten schot, maar na grote dreigingen werd in 1939 de IJssellinie opnieuw opgebouwd. Er werden kazematten gebouwd langs de IJssel om van de rivier weer een verdedigingslinie te maken.

De drie uit de achttiende eeuw resterende redoutes in de Wilpse klei bij het Dommerholts veer werden opnieuw ingericht door

Hoewel Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog geen strijdtonel was, was het Nederlandse leger wel paraat. De IJsselbrug bij Deventer was ook nu weer een strategisch belangrijk punt. Een Nederlands legeronderdeel poseert hier op de brug.

Defensie. Bij de Duitse inval in 1940 werd niet veel gevochten in de gemeente Voorst. Bij de bevrijdende oversteek van de Canadezen in Wilp in 1945 werd wél heftig gevochten, met veel doden als gevolg. Aan beide zijden vielen circa 100 doden. Veel boerderijen op de Wilpse Klei werden in brand geschoten en de kerk werd ernstig beschadigd.

De laatste IJssellinie

De laatste IJssellinie werd na de Tweede Wereldoorlog aangelegd, maar heeft nooit als zodanig dienst gedaan. Tijdens de periode van de Koude Oorlog heerste er angst voor de Russen. Toen er geen Russen kwamen, werd de IJssellinie ontmanteld. Gezien de huidige gevechtstechnieken die in moderne oorlogen worden toegepast, mag men aannemen dat de IJssel zijn functie als verdedigingslinie voorgoed heeft verloren.

Monumenten

Wat rest ons nog van al deze bouwwerken die aangelegd werden ten behoeve van krijgshandelingen? Het antwoord op deze vraag werd gegeven tijdens de Open Monumentendag. Er was een fietsroute uitgestippeld langs een aantal restanten van die verdedigingswerken.

Over een aantal daarvan zijn in eerdere Kronieken al geschreven, zoals Slot Nijenbeek, kasteel Sinderen en de Dommerholtbatterijen. Maar een beschrijving van de minder bekende verdedigingswerken en de gevechtshandelingen die daar in het verleden hebben plaatsgevonden willen we u niet onthouden.

De schans

Voor de bouw van de schans op het huidige kruispunt Rijkstraatweg-Wilpsedijk, was er op 23 maart 1578 een "sware schermtzell met die van Deventer". Aan beide zijden waren wel 50 doden of gewonden. Bij deze krijgshandelingen veroverde hoptman Hegheman de dijk aan de Twellose en Terwoldse zijde van Deventer. Hij vroeg daarom aan de heren te Arnhem om aanvulling van kruit en andere militaire voorraden zoals musketten en morgensterren. Bovendien vroeg hij om "vijftig schutten", nodig om een schans te bouwen. Op 31 maart werd de schans gebouwd. Er werd veel gevochten in en om het huidige plantsoen. Bij een van die uitvallen van de Hoogduitsers, achthonderd man sterk, verloor Hegheman het Fenneken Cockxhuis. Deze stond ongeveer op de plaats van de huidige Hovenschool. Hegheman weet dit verlies aan de slechte betaling van zijn soldaten. Vijf weken op soldij wachten hadden "de knechten halff onwillich gemaect". Op 9 april werd de schans door negenhonderd man bestormd, de gehele bezetting van Deventer. Een deel van een verslag hierover luidde als volgt: "Hij lietse stilswijgende aencomen; ende doen sij op meinden te climmen, liet hijsoo daeronder blaesen, datter vele doot gebleven sijnde, de ander met heur dooden weder nae de stadt sleipten". De schans zal afgebroken zijn op het moment dat Deventer definitief in handen kwam van het staatse leger.

Het Diekhuus

De eerste gegevens over de plek waar nu restaurant "Het Diekhuus" staat betreffen

Waar nu het kruispunt Rijksstraatweg-Wilpsedijk-Twelloseweg is, werd in de 16e eeuw een verdedigingsschans gebouwd. Op deze foto zien we dat op deze plek niet alleen krijgshandelingen voor gevaarlijke situaties zorgden.

een blokhuis gebouwd door Hertog Karel van Gelre, genoemd "De Altena". In de Franse tijd ging het er ook roerig aan toe rond het Diekhuus en het hier aanwezige veer. Dit veer ging vlak bij de toenmalige herberg-boerderij over de IJssel. Teven was er een loswal voor aan- en afvoer van goederen. De Franse bezettingstroepen van de stad Deventer hebben de herberg rond 1800 in brand gestoken. In 1814 hebben de kozakken getracht hier een overgang over de dichtgevroren IJssel te maken. De oorspronkelijke, eeuwenoude naam, van de herberg-boerderij was "De Volle

Hand". Het was altijd een belangrijke pleister- en vergaderplaats. Na 1822, toen het polderbestuur niet meer in de kerk mocht vergaderen, vergaderde het hier. In 1978 veranderde de nieuwe eigenaar de eeuwenoude naam "De Volle Hand" in de nietszeggende naam "Diekhuus". Als reden hiervoor gaf hij, dat dit pand een tijd gefungeerd had als huis van lichte zeden, voordat hij het in bezit kreeg. De oude naam vond hij daarom niet geschikt voor het nieuwe restaurant. In 1984 is het restaurant nogmaals afgebrand en in zijn huidige vorm herbouwd.

Blokhuisen

Wie vanaf het zuiden over de dijk naar Terwolde gaat, ziet bij de driespong Bandijk-Deventerweg de blokhuisen. Bij belegeringen van Deventer was deze plaats met zijn loswal altijd van strategisch belang voor strijdende partijen. Het gebied dankte zijn naam aan een verdedigingswerk, een zogenaamd blokhuis bestaande uit een twee verdiepingen tellend gebouw met een aarden omwalling. Deze blokhuisen werden eind 16e eeuw aan de Veluwe zijde langs de IJssel gebouwd. Er liggen drie boerderijen die in hun naam het woord blokhuis bewaarden.

Het Grote Blokhuis, het huidige gebouw, stamt uit 1800 en het Kleine Blokhuis. Beide boerderijen hadden ook de functie van café. Oorspronkelijk was hier ook een voetveer. De derde boerderij was het Kuipershuis of Pannenblokhuis. 'Pannen' betekent in dit geval laaggelegen terrein. Uit het zomerhuisje van Het Grote Blokhuis ontwikkelde zich na de oorlog de huidige woning op die plek. In 1648 bestond Het Grote Blokhuis uit één morgen met huys, hoff en bomgart en werd het bewoond door Adriaantjen Marinis.

IJssellinie 1950-1968

Een recht stukje Bandijk, net vóór de Scherpenhof bij Terwolde, tegenover boerderij "Hof ter Waarde" is het enige stukje in de gemeente Voorst dat nog herinnert aan de IJssellinie. Vanwege het militair-strategische spanningsveld in Europa werd

de IJssellinie na de Tweede Wereldoorlog nieuw leven ingeblazen. De IJssellinie werd aangelegd, ondanks het feit dat onze militaire bondgenoten er de voorkeur aan gaven om een andere verdedigingslinie zuidelijker aan te leggen. De verdediging zou uitgevoerd worden door het eerste legerkorps, hiertoe opgericht op 15 november 1952. Het 90 R.I. zou gelegerd worden van de Afsluitdijk tot Terwolde; het traject van Terwolde tot Dieren was voor de eerste divisie en het 96 R.I. De Parate 4e divisie zou als reserve ten westen van de IJssel, op de Veluwe, opgesteld worden. Deze infanterieregimenten waren niet uitgerust met tanks of artillerie. Om te voorkomen dat men deze linie zou ontwijken, zoals de Luftwaffe in 1940 deed, werd de luchtafweer versterkt. De luchtdoelartillerie werd daarom zodanig versterkt dat het na de infanterie het grootste militaire wapen werd, gemeten naar het aantal manschappen.

Bij Welsum zou de IJssel afgesloten worden en het opgestuwde water zou vanaf deze plaats via doorlaten het gebied ten westen van de IJssel inunderen. De ideeën waren afkomstig van de latere luitenant-generaal g.s en oud-staatssecretaris van defensie. Omdat de verdediging van West-Europa werd verlegd naar het stroomgebied van de Weser en Fulda werd deze linie opgeheven. Men zag de IJssellinie nu alleen nog als een militaire hindernis. Op 21 februari werd besloten tot opheffing en in 1968 werd de ontmanteling voltooid.

Excursie IJssellinie

Op zaterdag 28 augustus jl. verzamelden zich zo'n 50 OKV-leden op het landgoed de Haere in Olst voor een excursie naar de bunkers die daar nog staan. Die bunkers zijn in de jaren vijftig in het kader van de IJssellinie gebouwd.

In de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog trad Nederland tot de NAVO toe. Dat gaf bescherming maar ook verplichtingen. Zo moest Nederland vijf divisies oprichten die in tijd van problemen te mobiliseren waren. De kosten die dit met zich meebracht waren voor die tijd enorm. Dat daarom de Hollandse koopmansgeest de kop op stak, is dan ook niet zo verwonderlijk!

De Nederlandse kapitein J.C.E. Haex kwam met het voorstel om een waterlinie aan te leggen; dat zou zeker drie divisies kunnen schelen. Het idee van de IJssellinie werd overgenomen door de Nederlandse

Het Light Anti-Aircraft Controle Centre, gelegen aan de westkant van de IJssel. Foto Stichting De IJssellinie.

door R. Egberts

legerleiding en voorgelegd aan de NAVO-top. Tot opluchting van alle Nederlandse betrokkenen ging de NAVO akkoord met het voorstel. Slechts twee divisies hoefden paraat te zijn en de IJssellinie moest tot stand gebracht worden.

In het diepste geheim werd het plan voorbereid. Slechts enkelen werden ingelicht. De IJssellinie bestond uit het volgende plan:

- * afsluiting van de Waal bij Nijmegen en de Nederrijn bij Arnhem, waardoor al het water dat normaal door deze rivieren loopt dan de IJssel in stroomt. Het gaat dan om ongeveer negen maal de normale hoeveelheid water!

- * de aanleg van een aantal stuwen (drijvende caissons) in de IJssel, zodat het water niet zo snel afgevoerd kan worden en de dijken overstroomt;

- * een stelsel van bunkers bij die stuwen om ze te bewaken.

Het resultaat van deze plannen zou zijn geweest dat een waterlinie van minimaal vijf en maximaal tien kilometer breed en 120 kilometer lang zou ontstaan. Dorpen als Voorst, Wilp, Twello, Welsum en Terwolde zouden totaal onderlopen. Dit alles met als doel de Russische opmars te vertragen en tijd te winnen. Vanuit Groot-Brittannië konden dan meer soldaten en materialen aangevoerd worden.

De uitvoering van de plannen werd in 1953 afgerond. Ter verdediging van de IJssellinie en speciaal van de caissons werden alleen al bij Olst een zestigtal bunkers en kazemat-

ten opgetrokken. Verder werden in de IJsseldijken en in terpen op het land Sherman tanks geplaatst. Deze tanks waren in beton gestort.

De caissons die ingevaren zouden worden lagen opgeslagen in speciaal aangelegde insteekhavens. Met een lierenstelsel konden ze op hun plaats getrokken worden. Vooral in de eerste jaren werd hiermee regelmatig geoefend.

De hele operatie werd zoveel mogelijk geheim gehouden. Een deelnemer aan de excursie die oorspronkelijk uit Olst kwam vertelde dat de bewoners van niets wisten en dat zij ver van het complex werden ge-

De ingegraven Sherman tanks langs de IJssel.

Kroniek 2004-3

houden. Leuk detail is dat er nu in de commandobunker een Russische landkaart hangt uit de jaren vijftig waarop tot in detail al het hele plan stond aangegeven. Hoezo, geheimhouding!

Het einde van de IJssellinie werd in 1965 ingezet met het afbreken van de inlaat-sluizen in de dijk bij Olst. In 1968 werd de IJssellinie definitief opgeheven, enkele bunkers werden gesloopt. Uiteindelijk zijn er nu nog 32 bunkers over.

De Stichting de IJssellinie heeft zich tot doel gesteld het bunkercomplex als een toeristische attractie met een militair aspect te behouden en te beheren en mogelijkheden aan te reiken voor pedagogisch-educatieve projecten ten behoeve van de jeugd.

De deelnemers aan de OKV-excursie bezochten de met authentieke materialen ingerichte commandobunker en het noodhospitaal.

Door de enthousiaste inbreng van de medewerkers van de Stichting de IJssellinie en mede door het fraaie weer was het een leerzame en prettige excursie.

De hospitaalbunker in het Haere-bos.

Foto-expositie Wilpse Klei 2005

door B. ten Bosch

Evenals in 2003 willen we ter gelegenheid van de 60-jarige herdenking van de operatie "Cannonshot" weer een foto-expositie organiseren op de Wilpse Klei, en wel op 5, 6, 7 en 8 mei 2005. De foto's, ongeveer 200 stuks, zullen weer langs de weg geplaatst worden. Het zal waarschijnlijk de laatste keer zijn; 60 jaar is een mooie gelegenheid om er mee te stoppen. De organisatoren worden er ook niet jonger op, en het is best wel veel werk. Er zullen veel andere en nieuwe foto's te zien zijn, doch ook een aantal uit 2003. Maar "Cannonshot" mag niet vergeten worden, het was tenslotte het begin van onze bevrijding. Veel mensen denken dat wij hier in de gemeente Voorst, de Veluwe en het westen van Nederland, de bevrijding te danken hebben aan D-day, de landing in Norman-

dië. Dat is echter niet het geval. Wij zijn bevrijd door de 1e Canadese Infanterie Divisie, die in 1943 geland is in Zuid-Italië en al vechtend noordwaarts is getrokken. Ik hoop van harte dat in de toekomst jaarlijks in april aandacht wordt geschonken aan deze gebeurtenis, die zoveel heeft betekend voor onze bevrijding en vooral de gebeurtenissen op de Wilpse Klei. Misschien dat een jongere generatie, met interesse voor deze zaak, het werk van ons wil overnemen. Wij zijn altijd bereid om materiaal af te staan en te adviseren. Maar voorlopig zijn Gerrit Mulder en ik druk met de voorbereiding van de komende expositie. Als de belangstelling net zo groot is als in 2003, kunnen we weer spreken van een geslaagd evenement.

Eén van de foto's die volgend jaar op de expositie op de Wilpse Klei te zien zal zijn: gevangengenomen Duitse soldaten worden over de Wilpse dijk afgevoerd (april 1945).

Gevelstenen en -versieringen: het huis Ekeby in Voorst

door E. Stol

Het is wellicht bij een aantal leden van de OKV al bekend dat door mijn vrouw en mij onder auspiciën van de OKV wordt gewerkt aan een inventarisatie van gevelstenen en gevelversieringen, zoals bijzondere muurankers, tegeltableaus, sluitstenen, fraaie voordeuren enz, die zijn aangebracht aan en in de gevels van de vele boerderijen en huizen die in de gemeente Voorst aanwezig zijn. Daar is al twee jaar onderzoek en registratiewerk voor verricht en er zullen nog wel een paar jaar volgen alvorens de OKV het boek kan laten uitgeven. We zullen trachten U min of meer regelmatig op de hoogte te houden van de vorderingen en vermeldenswaardige feiten. Bij dit onderzoek wordt dankbaar gebruik gemaakt van het gemeentelijk archief (dat gelukkig nog steeds in Twello ligt opgeslagen), de uitgebreide documentatie bij de OKV en... de bij de medewerkers van de

OKV aanwezige 'parate' kennis die een hoop tijdrovend zoekwerk bespaart.

Tijdens dit inventarisatiewerk stuitte wij op een in kubistische stijl gebouwde villa aan de Watergatstraat nr. 8 te Voorst. De villa, gelegen in de bossen van het Appensche veld, draagt in de gevel de naam Ekeby. Het is gemaakt van ingemetselde bakstenen, die gestuukt zijn, opzij wit en aan de voorkant zwart geschilderd. Onder de naam is een hertengewei aangebracht. Bij het doorspitten van het gemeentearchief naar gegevens over deze villa bleek dat er - in tegenstelling tot de meeste andere objecten binnen de gemeente Voorst - van deze villa weinig of niets bekend was. En dan begint het voor ons interessant te worden, want juist witte plekken in het archief hebben onze bijzondere belangstelling. Allereerst ging de belangstelling uit naar

*Huize Ekeby in de bossen van het Appensche veld. Onder de gevelletters "Ekeby" een hertengewei.
Foto Ed Stol.*

de naam. Snel was achterhaald dat het een Zweedse naam was. Daarop werd een vriendin met een uitstekende kennis van Zweden en de Zweedse taal ingeschakeld om een en ander uit te zoeken. Van haar hoorden wij dat de naam 'Ek' (uitgesproken als 'eek') 'eiken' betekent, de tweede 'e' een verbindingsletter is en by (uitgesproken als 'bu') 'dorp' betekent. De naam Ekeby is de fictieve naam voor een overigens bestaand landgoed met een havezathe. Het grootste deel van het door de Zweedse schrijfster Selma Lagerlöf (*) in 1891 geschreven boek "Gösta Berling" speelde zich daar af. De werkelijke naam van dit landgoed is "Rottnerof". Het ligt in de Zweedse provincie Värmland aan de westzijde van het Lövenmeer in de omgeving van het dorp Broby.

Inmiddels wisten we dat een 'Van Geuns' de naam aan het huis heeft gegeven. Omdat meer gegevens ontbraken, werd contact gezocht met de familie die inmiddels naar elders was verhuisd. De Wet op de bescherming van persoonsgegevens is in het kader van een dergelijk onderzoek vaak een lastig en daarom tijdrovend obstakel.

Uit familiebron werd vernomen dat het huis tot 1997 is bewoond geweest door drie generaties Van Geuns: de naamgever en bouwer van Ekeby, dokter Johannes Rudol-

(*) Selma Lagerlöf (* 20-11-1858 en † 16-3-1940) ontving in 1909 voor "Gösta Berling" – als eerste vrouw – de Nobelprijs voor letterkunde, wat haar wereldberoemd maakte. Het boek werd in meer dan veertig talen vertaald, waaronder het Nederlands (1898).

phus van Geuns (* 7-3-1870 en † 31-12-1924). Hij was oogarts in den Haag en woonde aanvankelijk op het fraaie landgoed Rhienderstein in Brummen. In 1905 heeft hij een perceel grond aan de Watergatstraat gekocht en liet daar in 1906 een huis bouwen dat hij als zomerverblijf gebruikte.

Zijn zoon, mr. Abraham Wolfert van Geuns (* 23-3-1896 en † 10-2-1943), de tweede generatie, was als jurist voor 'de Nederlanden van 1845' werkzaam in Batavia in Nederlands Indië. Voor de Tweede Wereldoorlog, in 1939, keerde hij met het gezin naar Nederland terug en liet Ekeby geschikt maken voor permanente bewoning.

Na zijn overlijden in 1943 werd zijn zoon, ir. Jan Paul van Geuns (* 26-12-1932), de derde generatie, mede-erfgenaam. Hij heeft het later als enig eigenaar tot 1997 bewoond.

De naam 'Ekeby' is al tijdens de bouw aangebracht. Van de kleinzoon, J.P. van Geuns, hebben wij vernomen dat zijn grootvader de naam Ekeby aan de villa heeft gegeven omdat hij onder de indruk was gekomen van het boek van Selma Lagerlöf. Het gewei is van later datum. In de periode van 1950-1953 nam de stiefvader van de heer J.P. Van Geuns, de heer Peelen, het mee van een vakantie in Noorwegen.

Het huis is in 1997 verkocht aan de familie H.A. Hupkens van der Elst, de huidige bewoners. Zij hebben de twee pilaren aan het begin van de oprit met de tekst 'Huize Ekeby' gemaakt en voorzien van zelfgemaakte plasticen.

De Fransenburg te Nijbroek

door J. Groenenberg

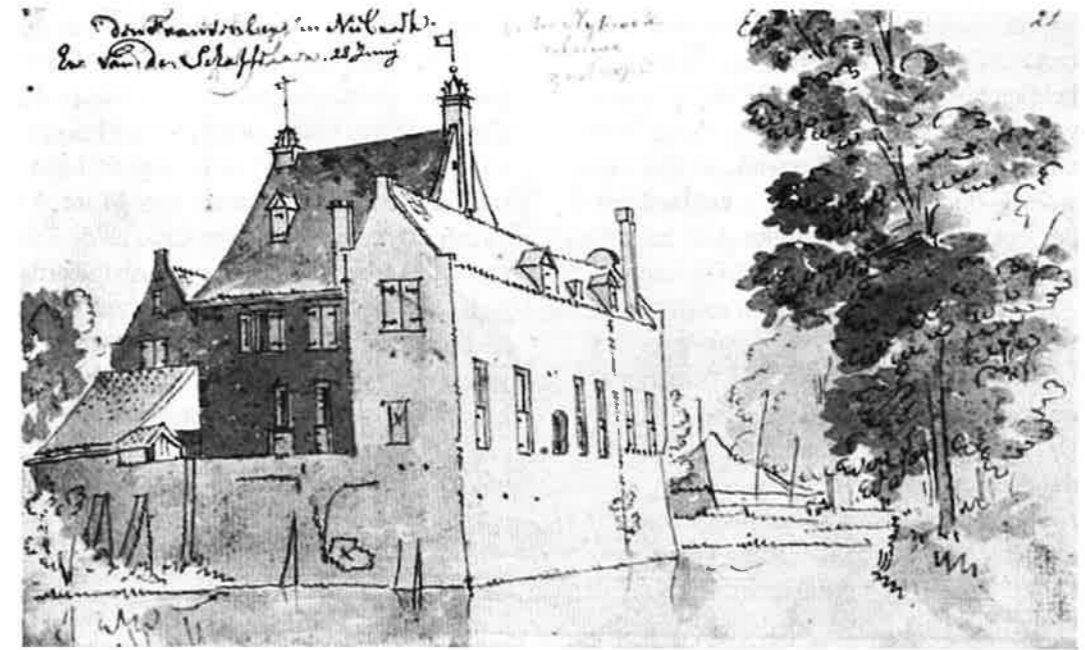
De geschiedenis van vele erven in Nijbroek zijn nauw verbonden met het vroegere Kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem. Een van deze erven was de Fransenburg. Het stond bij de kruising van de huidige Middendijk en de Monnikenweg.

Inleiding

Op 25 april 1328 werd met een uitgiftebrief van graaf Reinolt II de grondslag gelegd voor Nijbroek. Hierin werd de woeste grond ter ontginning uitgegeven aan "Johanne Verenbarten soen und Martijn Willems und allen den geenen, die sy hat voirt gunnen en geven sellen". Verenbarten soen wil zeggen zoon van vrouw Barte (veren =

vrouwe). Zij waren dus de eerste ontginners van Nijbroek. Johannes veren Bartzoon krijgt "acht vrije hoeven lants" als beloning voor "syn kost ende syn arbeit den hij hier inne gedaen heeft". Daarnaast krijgt hij het recht van collatie (benoemingsrecht) voor de eerste pastoor van de te stichten parochie.

De uitgifte van Nijbroek had alles te maken met het vergroten van de inkomsten van de graaf van Gelre. In de uitgiftebrief worden allerlei regelingen genoemd waardoor de graaf inkomsten genereerde. Zo moest voor ieder hoeve land een bedrag van zes pond per jaar worden betaald. Een hoeve wordt in het algemeen gesteld op 16

De Fransenburg, circa 1730. Tekening van Cornelis Pronk.

morgen land. Een morgen was ca. 0,877 ha. Verder ontving de Gelderse graaf een tiende deel van de korenoogst. Ook ontving hij het tiende lam en het tiende varken als het zes weken oud was. Voor elk veulen en kalf ontving hij de nodige kleinpenningen.

Ook regelde de uitgiftebrief de bestuurlijke organisatie. Zo werden jaarlijks door de inwoners van Nijbroek de schepenen benoemd. De benoeming van de richter gebeurde door de graaf zelf. Ook worden allerlei straffen genoemd die op misdrijven stonden.

Er wordt verondersteld dat in 1334 het gebied van Nijbroek al was ontsloten, in hoeven opgedeeld en ter ontginning overgedragen. De ontginners zijn dus voortvarend te werk gegaan. Na de uitgave in 1328 zullen de ontginners het gebied moeten hebben ontwateren en hoeven van 16 morgen hebben uitgezet. In 1331 of 1332 is begonnen met het aangraven van de eerste hoeven. Een deel van de hoeven zal zijn verworven door mensen die zelf het land verder ontgonnen en een ander deel zal zijn gekocht door beleggers en investeerders. Als een hoeve werd verkocht moesten zowel de verkoper als de koper een bedrag van twee pond aan handwissel betalen aan de graaf van Gelre.

Door Fockema Andreae is verondersteld dat de ontginners afkomstig waren uit het Hollands-Zeeuwse watergebied. Uit bestudering van de herkomstnamen van de personen op de lijst van aangravingen in Nijbroek blijkt dit echter niet. De nieuwe bewoners waren afkomstig uit de omgeving van Nijbroek, de Veluwe en de Be-

tuwe. Ook komen Keulen, Nassouw, Drent en IJsselstein voor.

Klooster Monnikhuizen

Het klooster Monnikhuizen werd in 1342 gesticht. Op 24 juli 1342 schonk de inmiddels tot hertog benoemde Reinoud II een bedrag van 500 kleinpenningen per jaar uit zijn tijnsopbrengsten aan het klooster. Verder schonk hij de monniken drie van zijn vier hoeven "inden Ghier".

In de loop van de jaren verwierf het klooster Monnikhuizen steeds meer bezittingen en rechten in Nijbroek. Door deze bezittingen had het klooster ook belang bij een goede afwatering van het gebied. Er wordt verondersteld dat zij een belangrijke rol hebben gespeeld bij het graven van de Grote Wetering en het uitvoeren van de Veluwe dijkbrief van 1370.

Door geldgebrek had de Gelderse hertog het benoemen van de richter in 1434 verpand aan particulieren. In 1534 kwam dit pandrecht aan het klooster Monnikhuizen. Uit een lijst van 1593 blijkt wat de bezittingen en rechten waren van Monnikhuizen. Deze lijst was opgesteld na de Reformatie en betrof allerlei geconfisqueerde geestelijke goederen. Monnikhuizen bezat 10 boerenplaatsen en 9 stukken bouwland van ruim 279 morgen, 58 morgen weiland, het recht van wind, tienden, tijnsrechten, grondrenten en een uitgang. In 1436 had het klooster het recht van handwissel verworven.

De Fransenburg

Een van de bezittingen van het klooster Monnikhuizen in Nijbroek was de Fransenburg. Het was ooit gebouwd als een om-

gracht stenen spijker. Dit diende als opslagplaats voor de tiend- en pachttopbrengsten uit de goederen van het klooster. Ook deed het spijker dienst als verblijfplaats van de monniken.

De functie als opslagplaats verviel na de confiscatie door de Gelderse overheid na de Reformatie. Waarschijnlijk is het na die tijd verhuurd aan de richters van Nijbroek omdat het een van de meest comfortabele onderkomens in Nijbroek was.

Het verpondingskohier van 1648 vermeldt dat het "spijker vant' Convent van Munickhuysen" wordt bewoond en gebruikt door Peter de Bruin, de vice-richter. Het bestaat uit "bongaert, plaetse, boenhuys ende weylant t'saemen 1 3/4 mergen".

Vredenberg vermeldt dat de gecommitteerden van het stadsbestuur van Arnhem die

het verpondingskohier van 1648 opstelden vaak op de Fransenburg verbleven, waar de vice-richter woonde.

Het spijker in 1654 verkocht door het klooster Monnikhuizen (Hermsen). Hoewel het huis in slechte staat verkeerde werd het gerenoveerd "daer ter plaetse gene andere bequame gelegenheid is van verblijff". In 1656 kocht richter Frans van Apeldoorn het spijker. Het is aannemelijk dat hij de naam aan het huis heeft gegeven, de 'Fransenburg'.

De opeenvolgende eigenaren zijn niet zo eenvoudig uit de Protocolen van Bezwaar van Nijbroek te destilleren omdat niet alle akten aanwezig zijn. Mogelijk was in 1694 het spijker eigendom van Albertus Wentholt. Hij wordt zowel als richter en vice-richter van Nijbroek genoemd (vice-richt-

De Fransenburg, circa 1771. Gravure van J. Greenwood.

ter in 1682, richter in 1688). Waarschijnlijk was hij alleen vice-richter. Van 1669 tot 1673 was hij gemeensman te Deventer voor de Waterstraat.

De Fransenburg is vóór 1712 in bezit geweest van overste luitenant Van Sonsbeek. In dat jaar is 1/6 deel in bezit van Margareta van Sonsbeek nadat ze het van haar broer had geërfd.

Hendrik baron van Isselmuden tot Paaslo heeft het goed vóór 1746 in bezit gekregen.

In 1750 was Nijbroek achterop met het betalen van de onkosten aan de Hulsberger-sluis. Daarom had de dijkgraaf van Veluwe

opdracht gegeven om het goed de Fransenburg van baron van Isselmuden tot Paaslo publiek te laten verkopen, om zo het achterstallige sluisgeld te verkrijgen. Er werd op dit goed beslag gelegd en door geërfden besloten de verschuldigde onkosten te betalen uit de kerspelkas. De onkosten van het bedrag bedroegen f 161 – 8 st. Tot deze betaling ging men over onder voorbehoud deze gelden te verhalen op de erfgenamen van een vorig bestuur.

In het jaar 1746 zou het goed verkocht zijn aan Hermannus Wiggers. Omdat Wiggers niet betaald had, ging de koop niet door. Later kreeg vice-richter Hermannus Wiggers de Fransenburg wel in bezit. Nadat

De Fransenburg, aangegeven op de kadastrale kaart uit 1832.

Hendrik baron van Isselmuden tot Paaslo het goed in 1750 had verkocht aan Johanna Adriana baronesse van Renesse, douairière van Reede tot de Parkeler kreeg Wiggers het in 1759 alsnog in bezit voor 2000 gulden.

Dat Wiggers de Fransenburg in 1750 niet in zijn bezit had, kwam hem op dat moment goed uit. Hij had zich borg gesteld voor een schuld van maar liefst 12.000 gulden van Nicolaas Edelijn en zijn vrouw Marta Heselenberg. Dit echtpaar woonde in 1749 in bij Hermannus Wiggers op de Fransenburg. De kwestie liep al vanaf 1746 toen er werd gepeind (= beslag leggen) op de goederen in Nijbroek van Wiggers in verband met zijn borgstelling. Edelijn kon niet meer opbrengen dan 1800 gulden. De rest moest dus worden verhaald op degene die zich borg had gesteld voor de schuld. Uiteindelijk werd de zaak geregeld voor 2000 gulden en 600 gulden die Wiggers moest betalen voor de kosten van de advocaten.

In het haardstedenregister van 1749 wordt Hermannus Wiggers genoemd als 'capitalist'. Hij heeft één personeelslid en drie haardsteden in huis.

In 1774 kopen Hendrik en Alijda Wesselman het herenhuis de Fransenburg voor 1216 gulden van de erven van Antonia van Arsen. Hoe zij in bezit was gekomen van het huis is onduidelijk.

Na het overlijden van Hendrik Wesselman op 23 oktober 1809 verkopen zijn erfgenamen de Fransenburg in 1810 aan Jan Martens en Janna Mulder. Er is dan sprake van de katerstede Fransenburg. Aangenomen mag worden dat het huis toen dus al

was afgebroken. Het was 1 1/3 morgen groot met hof, weijde en boomgaard.

Bij de invoering van het kadaster in 1832 hoort de Fransenburg nog steeds aan Jan Martens.

Jan Martens was eigenaar van het deel waar het huis op heeft gestaan. In 1830 tijdens de eerste opname van het kadaster staat er een post "geroyeerd" bij de Fransenburg. Mogelijk dat dit het oude spijker betreft.

Thans is alleen aan een verhoging (met daarin o.a. kloostermoppen) en de restanten van de gracht te zien waar het huis de Fransenburg heeft gestaan. Het terrein met de funderingsresten van het huis de Fransenburg staat op de gemeentelijke monumentenlijst.

Bronnen

Henk Baas – Cultuurhistorie in de gemeente Voorst

Haardstedenregister Nijbroek 1749

mr. J.H. Hermsen – Kloostermoppen en resten muur in Nijbroekse 'bult'.

Kadastrale atlas Gelderland 1832

Protocollen van Bezwaar van Nijbroek 1617-1811

Verpondingskohier Nijbroek 1648

J. Vredenberg – Geschiedenis van Terwolde Nijbroek

Landbouw en landschap

In de vorige Kroniek kon u lezen welke ontwikkelingen zich de laatste jaren afspeelden in de landbouw. Een ontwikkeling die nog niet besproken is, zijn de gevolgen die de landbouw zelf heeft op het landschap. In dit artikel staan we stil bij de stand van zaken rond een aantal elementen die typerend zijn voor het landschap tussen de IJssel en de Veluwe.

De afgelopen jaren is het landschap in de gemeente Voorst sterk veranderd. Wanneer je een luchtfoto van de gemeente Voorst van nu legt naast een oude kadastrale kaart, zie je veel verschillen. De dorpen zijn ge-

door H. Kleinjan

groeid; er zijn meer wegen aangelegd; de wegen zijn breder geworden; er is een grote recreatieplas aangelegd; het landschap is minder afwisselend geworden en de landbouwkavels zijn groter geworden. Om maar een paar veranderingen te noemen.

De IJssel is van grote invloed geweest op de vorming van het landschap in deze streek. De rivier wierp oeverwallen op, waar dorpen ontstonden en deponeerde klei die landbouw mogelijk maakte. Regelmatig verlegde ze haar koers of brak door de dijken. Een aantal van die oude IJsselopen is nog te herkennen in het landschap.

De IJssel, beeldbepalend voor het landschap in deze streek.

In het noordelijk deel van de gemeente Voorst zijn de oeverwal waarop het dorp Terwolde ontstaan is en de daarachter liggende rivierkom (Nijbroek) bepalend geweest voor de inrichting van het landschap. Het zuidelijk deel van de gemeente kenmerkt zich door grote uiterwaarden die grenzen aan de hoger gelegen oeverwallen en zandafzettingen. Op de hogere gronden ontstond de eerste bebouwing en de bouwlanden.

In dit gebied wonen al enkele duizenden jaren mensen. Er zijn prehistorische vondsten gedaan die dit bewijzen. De bewoning concentreerde zich vooral op de oeverwallen langs de IJssel; de zandgronden daarachter richting de Veluwe werden pas later bewoond. Het landschap moet toen bebost zijn geweest.

In de Vroege Middeleeuwen was het landschap zelf bepalend voor de manier waarop de bewoners het in agrarische zin konden gebruiken. Men woonde verspreid, soms in kleine groepjes van enkele boerderijen bij elkaar. Kleine stukjes grond waren ontgonnen. Hier werden gewassen verbouwd, maar belangrijkste bron voor het levensonderhoud was toch op de veehouderij. Het vee werd geweid in het bos en zocht daar zelf naar voedsel. Ook zal er vee zijn geweid in de weiden langs de IJssel.

Ontginningen

In de 14e eeuw werden in het hele gebied gronden ontgonnen. Waarschijnlijk dwong een groei van de bevolking hiertoe. Naast veeteelt werd ook de verbouw van granen steeds belangrijker. Kleigronden langs de IJssel werden in gebruik genomen, maar

Knotwilgen met de 'voeten in het water'.

ook de lage gronden rond Nijbroek werden ingepolderd. Dit leidde tot regelmatige kavelvormen, parallel aan de drie dijken: Veluwse dijk, Middendijk en Zeedijk. Ook hoger gelegen woeste gronden werden ontgonnen; om gewassen te verbouwen maar ook om plaggen te steken. De plaggen werden gemengd met mest om de vruchtbaarheid van de grond te verhogen. Om te voorkomen dat teveel woeste gronden ontgonnen zouden worden waardoor bemesting van het land niet meer mogelijk zou zijn, ontstonden in de 13e en 14e eeuw markegenootschappen.

Na de Middeleeuwen nam de bevolking licht toe. Er ontstonden nieuwe kleine boerenbedrijfjes, aan de rand van de gemeenschappelijke gronden. Kleinschalige ontginningen van woeste gronden waren het gevolg.

Vanaf de 18e eeuw ontstonden in het platteland landschap steeds meer buitenplaatsen, vaak eigendom van de stedelijke elite. Rondom de huizen werden omvangrijke tuinen en bospercelen aangelegd.

Na de introductie van de kunstmest eind 19e eeuw konden vooral de heidevelden

Op deze wandelkaart uit 1901 is onder meer te zien hoe de grillige loop van de IJssel een even grillig kavelpatroon in het uiterwaardengebied heeft veroorzaakt.

ontgonnen worden. Die waren nu niet meer nodig om plaggen te leveren. Bovendien konden als gevolg van verbeteringen in de afwatering door het graven van weteringen ook de lagere en nattere gebieden voor landbouwdoeleinden gebruikt gaan worden. Gevolg van deze ontginningen was dat her en der nieuwe gehuchten en dorpen ontstonden, zoals Wilp-Achterhoek en De Vecht. Ook de verspreide bebouwing nam in de tweede helft van de 19e eeuw toe. Door de vele ontginningen bleven in het gebied tussen de IJssel en de Veluwe, van oudsher een gebied met veel heide, slechts een paar kleine heidevelden over, in de buurt van Voorst en Klarenbeek. De Tondense hei is een voorbeeld van natte heide met blauwgraslanden, gevoed door kwelwater vanaf de Veluwe. Ze worden niet tot matig bemest en gebruikt als hooiland.

Dijken en uiterwaarden

Om veilig te kunnen wonen op de vruchtbare gronden langs de rivier, werden dijken aangelegd. Er dateren stukjes dijk van zo'n 1000 jaar geleden. In de eeuwen daarna werden alle kleine stukjes dijk met

Hagen vormen een natuurlijke afscheiding tussen de weiden.

elkaar verbonden tot één lange dijk. De Veluwse Banddijk met haar begroeiing is één van de oudste dijken van Nederland. In de winter, bij hoge waterstanden, braken de dijken nogal eens. Vooral ter hoogte van Voorst-Twello, waar de IJsselloop versmalde en het water hoog opgestuwd werd, was dit het gevolg. De vele kolken herinneren aan de dijkdoorbraken. Nadat het water gezakt was, werden de gaten in de dijken gedicht of werd een nieuw stuk dijk met een scherpe knik om de ontstane kolk heengelegd. De uiterwaarden waren goede weidegronden. Vanwege de kans op overstromingen werden boerderijen op terpen gebouwd. Het binnendijkse land was zeer geschikt voor akker- en tuinbouw. Buiten de percelen, langs de dijkbermen, de sloten en de poelen, had de natuur vrij spel.

Hagen

In het rivierenlandschap vormen beuken- en meidoornhagen een karakteristiek element. Ze vormden een natuurlijke afscheiding tussen de weiden. Toen de landbouw steeds grootschaliger werd en de ruilverkaveling ging spelen, werden veel van die hagen geroid. Hoewel de Wilpse en Nijenbeekse Klei nog talrijke hagen bezitten, is de algemene inschatting dat meer dan de helft van de hagenstructuur verdwenen is. Niet alleen in het landschap direct bij de rivier zien we die hagen. Ook in het ontginningsgebied van Nijbroek werden kavels van elkaar gescheiden door hagen, houtsingels of bomenrijen. Ook van deze landschapselementen is al veel verdwenen.

Poelen en sloten

Om zoveel mogelijk grond te kunnen gebruiken voor de landbouw zijn in het verleden veel poelen en sloten die geen functie hadden gedicht. Sloten die wél een functie hadden voor de afwatering werden uitgediept zodat ze hun werk, het afvoeren van water, beter en sneller konden doen.

Hoogstamfruitbomen

Een ander element van het rivierenlandschap waarvan intussen veel verdwenen is, zijn de hoogstamfruitbomen. Geschat wordt dat deze voor 90% verdwenen zijn. Oorzaak hiervan is dat het lastiger was om het fruit uit deze bomen te plukken. Het is dus arbeidsintensiever dan fruitbomen met een kortere stam. Jaren geleden werden de hoogstamfruitbomen met subsidie geroid. Nu is er een financiële regeling om hoogstamfruitboomgaarden in stand te houden of terug te brengen.

Koeien in de uiterwaarden.

Intensieve landbouw

De uitvinding van de kunstmest was de eerste belangrijke aanzet naar de intensieve landbouw. Het streven om per ha de hoogst mogelijk productie te halen stond vooral na de Tweede Wereldoorlog centraal in het boerenbedrijf. En ook deze manier van werken had gevolgen voor het landschap. Kleine landschapselementen als houtwallen, singels, bosjes en moerasjes die "in de weg" stonden of lagen werden weggehaald.

Flora en fauna

De biologische ontwikkelingen van de afgelopen decennia springen minder in het oog dan de veranderingen in het landschap, maar zijn zeker niet minder belangrijk. Met name de laatste vijftig à zestig jaar zijn veel zeldzame plantensoorten verdwenen. Op veel plekken is een deel van de oorspronkelijke vegetatie vernield. De variatie in planten- en diersoorten is afgenomen. Waar je enkele tientallen jaren geleden in de sloten stekelbaarsjes en salamanders zag, zijn die nu bijna overal verdwenen. Eén van de oorzaken hiervan is verdroging door verlaging van de waterstand. Om een hoge landbouwproductie te behalen moesten de landbouwers met steeds zwaardere machines op het land om deze te bewerken. Water mocht geen kans krijgen om langzaam in de grond weg te zakken, maar moest snel afgevoerd worden via onder meer diepe sloten. Alle agrarisch gebruikte graslanden zijn ontwaterd en slootkanten zijn verdroogd. Een betere waterbeheersing in de bodem had ook tot gevolg dat beken als de Voorster Beek niet meer zoals vroeger konden overstromen. De laagtes naast de beek lopen dus niet meer vol

en zijn uitgedroogd.

Overigens ontstaat de laatste jaren het inzicht, dat ook minder diepe watergangen het gewenste effect voor de landbouw kunnen hebben.

Andere oorzaken van de achteruitgang van de plantensoorten in en rond de akkers zijn het gebruik van bestrijdingsmiddelen en de kwaliteitsverbetering in het zaaigoed. Landbouwers zijn niet gebaat bij onkruid tussen de gewassen en kiezen dus voor zuiver zaad.

Verder hebben de verzuring van de bodem en het overmatig gebruik van dierlijke meststoffen in de landbouw geleid tot bedreiging en gedeeltelijke verdwijning van de oorspronkelijke vegetatie.

Nieuwe initiatieven van landschapsbeheer

De afgelopen jaren zijn er initiatieven om de kleine elementen weer terug te brengen in het landschap. Niet alleen gemeente, pro-

vincie, het ministerie van LNV en stichtingen als Landschapsbeheer Gelderland hebben hier steeds meer oog voor, maar ook landbouwers, de belangrijkste groep 'gebruikers', en vrijwilligersorganisaties zijn actief. Het wilgenknoten is zo'n activiteit; op zaterdagochtend zie je regelmatig groepjes vrijwilligers in het weidelandschap aan het werk. De Voorster Natuurwerkgroep De Spaanse Ruiter wil door kleinschalig natuurbeheer de landschapselementen beschermen of zo hier en daar terugbrengen in oude staat. Het kerkenpad in Voorst (zie Kroniek 2004-2) is een voorbeeld daarvan; het terugbrengen van poelen en hagen is een ander voorbeeld.

Bij al deze initiatieven is het combineren van natuur en menselijk ingrijpen de uitdaging. Hoe krijg je bijvoorbeeld een landbouwer zo ver, dat hij een stukje van zijn weide beschikbaar stelt om er een eerder gedempte poel weer terug te brengen? Of de afrastering een eindje te verplaatsen

Varkens tussen de hoogstamfruitbomen.

zodat een oud kerkepad weer in ere hersteld kan worden? Wanneer de natuurorganisaties een goed beheer van die kleine landschapselementen garanderen, werkt de boer nu hier regelmatig aan mee.

Ook bij bosbeheerders zien we de laatste decennia een verschuiving ontstaan om in het bos meer de natuur het werk te laten doen. Door omgewaaide bomen niet meteen te verwijderen, maar gewoon te laten liggen, worden andere planten en ook dieren nieuwe mogelijkheden geboden. En ook de inheemse boomsoorten krijgen dan steeds meer kansen.

De toekomst

Door de eeuwen heen zijn voedselvoorziening, veiligheid, betere wegen en wonen en andere economische motieven, bepalend geweest voor de inrichting van het landschap. Hierbij zijn de belangen van natuur en milieu nog wel eens uit het oog verloren. In de toekomst is het zaak om tusen

al deze belangen een goed evenwicht te vinden. Want de mens zal altijd afhankelijk blijven van de natuur. En de mens zal ook altijd het landschap naar behoefte blijven aanpassen. Maar dat maakt het landschap vaak ook zo boeiend. Verschillende motieven om het landschap aan te passen, leiden tot afwisselende landschappen. Dat is ook één van de redenen dat het landschap ook voor de recreant zo interessant is.

Hoe het landschap in onze omgeving zich verder gaat ontwikkelen is moeilijk te zeggen. De huidige ontwikkelingen en onzekerheid in de landbouw maakt het moeilijk om een blik vooruit te werpen. Wordt extensieve landbouw in combinatie met recreatief medegebruik de toekomst? Natuurbeheerders doen er de afgelopen jaren in ieder geval hun best voor om de waardevolle landschapselementen die er nog zijn, te bewaren. Dat dit een kwestie van 'lange adem' is, mag duidelijk zijn.

Winters landschap bij hoog water.

Bronnen

- Cultuurhistorie in de gemeente Voorst. Rapport Landview, 1999.

- Landschapsbeleidsplan Gemeente Voorst. Rapport DHV Milieu & Infrastructuur, 1992.

Met dank aan Wim Ten Hove (Natuurwerkgroep De Spaanse Ruiter) en Ben Roeterd (gemeente Voorst).

Bomen op de Bandijk bij Terwolde.

Uit de bladen

door J. Roosenschoon

In de zomerperiode zijn niet veel periodieken van zusterverenigingen verschenen. Deze keer besteden we daarom aandacht aan één blad, namelijk nr. 2, zomer 2004 van het blad *Alledaagse dingen, nieuwsblad voor volkscultuur*. Dit tijdschrift, dat vier keer per jaar uitkomt, is een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Het thema van dit interessante nummer is 'regionale geschiedenis'. Uit dit nummer nemen we delen van een artikel van Arnoud-Jan Bijsterveld, hoogleraar 'cultuur in Brabant' aan de universiteit in Tilburg. Zijn artikel heet: 'Regionale geschiedenis, heemkunde en erfgoedbeleid: een spannende driehoeksverhouding'. Hij schrijft hierin vooral over Brabant, maar wat hij zegt geldt eigenlijk ook wel ook

voor onze regio. Wij nemen vooral de gedeelten over de positie van heemkundekringen (of historische verenigingen) van het verhaal over. Het volledige stuk kunt u zelf lezen in het blad dat zich in onze bibliotheek aan de Stationsstraat bevindt.

Bijsterveld maakt eerst een analyse van de leden en activiteiten van heemkundekringen. Hij zegt hierover: "Het grootste deel van de leden van heemkundige kringen is consumptief ingesteld en bezoeken de door hun besturen georganiseerde lezingen, fietstochten, excursies en tentoonstellingen. Van de actieve leden houdt het bestuurde deel zich bezig met het organiseren van deze activiteiten en is een ander deel vooral doende met het verzamelen en do-

cumenteren. Sommigen stellen daaruit regelmatig tentoonstellingen samen. De meeste verenigingen geven ook een eigen periodiek uit. De vrijwilligers hebben vaak een eigen agenda: ze komen om, op hun eigen manier, in hun eigen tempo datgene te doen waarvoor ze zich ineterresseren. Vanwege deze vrijblijvendheid en eigen-gereidheid is het soms moeilijk gezamenlijke activiteiten te continueren. Er zijn maar enkele verenigingen die daadwerkelijk gecoördineerde onderzoeksactiviteiten ontplooiën. Soms doen de kringen aan archeologisch onderzoek, andere slagen erin om naast publieksgerichte boeken ook publicaties met een meer wetenschappelijk gehalte uit te geven. Een aantal verenigingen speelt een actieve rol in het toerisme. Educatie speelt de laatste jaren een steeds belangrijkere rol: heemkundekringen maken lespakketten voor het basisonderwijs en geven lessen en rondwandelingen voor de leerlingen. Ook steeds belangrijker wordt de informele en formele advisering van lokale overheden inzake monumenten- en landschapsbeleid.

Daarna bespreekt hij het erfgoedbeleid zoals dat in Brabant ontwikkeld is. Eén van plannen is het op een hoger plan brengen van de inhoudelijke werkzaamheden van heemkundekringen, deskundigheidsbevordering en kwaliteitsverhoging van bijv. historisch onderzoek. Dit zou moeten gebeuren door de Stichting Brabants Heem.

Verder zouden de kringen ook een grotere rol kunnen spelen in de cultuurpolitiek. Bijsterveld zegt hierover: 'Met name in heemkundekringen gaat het

opnemen van een meer op het heden en op de politiek gerichte taak niet zonder slag of stoot. Op twee punten vergt dit een koerswijziging en zelfs een mentaliteitsverandering. Van oudsher is de blik uiteraard meer op het verleden dan op het heden en de toekomst gericht geweest. De drijfveer om heemkundig actief te worden is meestal nostalgie en enige aversie tegen het als te modern ervaren heden.' Hij pleit voor het zoeken naar 'een balans tussen enerzijds behoudzucht en anderzijds vernieuwing en engagement met een blik op de toekomst'.

Voorts komen heemkundekringen vaak voort uit een streven naar lokale autonomie en afzijdigheid van de politiek. Zoals gezegd reageren zij daarmee vaak op bedreigingen van buitenaf, zoals gemeentelijke fusies of ingrijpende modernisering. Toch maakt deze houding in sommige kringen plaats voor een besef van de noodzaak tot samenwerking en het bewustzijn van het eigen politieke belang, ook over de grenzen van de eigen plaats heen. Heemkundekringen ervaren steeds vaker dat ze kunnen opereren als lokale pressiegroep en worden gevraagd als leverancier van door de gemeentelijke overheid gewenste informatie en kennis. De argwaan ten opzicht van 'hoger' of 'elders' maakt dan plaats voor openheid en samenwerking in het besef van een gedeeld belang: behoud van landschappelijk en monumentaal erfgoed en het garanderen van een herkenbare en leefbare leefomgeving. In sommige gemeenten slagen heemkundekringen erin een centrale rol te spelen in het gemeentelijke erfgoedbeleid.'